

Світлана Набок

БОРЦІ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ: ВИЗНАННЯ СИМВОЛІЧНЕ?

У статті розглянуто деякі зі змін, запроваджених у 2015 році щодо нормативно-правового забезпечення формування державної політики пам'яті в Україні та проаналізовано їх потенційний вплив на зміни комеморативних практик.

Ключові слова: борці за незалежність України, правовий статус, комбатанти, ветерани, Друга світова війна.

Svitlana Nabok. Combatants for Ukraine's independence: recognition symbolic? *The article discusses some of the changes introduced in 2015 on regulatory support public policy of memory in Ukraine and analyzes their potential impact on changes commemorative practices.*

Key words: fighter for independence of Ukraine, legal status, combatants, veterans, World War II.

15 травня 2015 року Президент України підписав закони, що увійшли до так званого «декомунізаційного пакета». Вони були ухвалені Верховною Радою України 9 квітня 2015 року, яке

припало на Чистий четвер. Ця обставина, як і самі законопроекти, позиціонувалася їх авторами як акт символічного очищення країни від тоталітарного минулого [1].

Одразу після ухвалення рішення Верховною Радою в медіа розпочалася жвава дискусія. Подекуди вона справді стосувалася змісту законів, але, за влучним спостереженням Андрія Портнова, «місцями... скидалася на паралельні комсомольські збори», в ході яких лише інколи обговорювали «ухвалені закони, а інколи якийсь ширший, неокреслений ідеологічний проект» [2].

Чи не найбільше списів у цій дискусії було зламано довкола Закону України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті» [3].

Причину цього, імовірно, слід вбачати, як зазначає Володимир Кулик, у тому, що дехто з дискутантів продемонстрував категоричне неприйняття «державного визнання УПА (саме її та пов'язану з нею ОУН підписанти особливо не хотіли бачити в переліку борців за незалежність)» [4]. Таку позицію першими продемонстрували автори та підписанти листа до Президента України з закликом ветувати закони. Цей лист, власне, і став засновком дискусії [5].

«Автори листа чомусь переконані, що надання статусу борців за незалежність членам ОУН та УПА, яке здійснить держава, стане на заваді подальшому дослідженню історії цих структур. Але аналогічний статус учасників антикомуністичних рухів у країнах Балтії та Східної Європи не завадив їх вивченню» [6] – парирував Володимир В'ятрович, один з ініціаторів законопроектів, покликаючись, серед іншого, на польський закон про комбатантів і осіб, які були жертвами репресій під час війни та в повоєнний час.

На польський закон про комбатантів покликалися й інші учасники дискусії – Катерина Дронова та Єгор Стадний, які взяли на себе працю запропонувати конкретні правки до «декомунізаційних законів». Вони, зокрема, пропонуючи вилучити з тексту Закону «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті» норму, викладену в його статті 6, покликалися саме на польський досвід. Адже, «зокрема, польський закон про комбатантів і жертв військових репресій та воєнного часу визначає, хто належить до переліку комбатантів, і

окреслює низку соціальних, трудових та пенсійних пільг, які їм належать. Натомість він не містить жодної норми, яка визначала би, яке ставлення до комбатантів є протиправним» [7].

Що ж, можливо, підписання цих законів справді дало деяку надію на те, що борці за незалежність України нарешті перестануть бути «членами» УПА (як їх визначила в ході дискусії Галя Койнаш) [8], а набудуть статусу вояків, бійців, одним словом – комбатантів, як і воїни Радянської армії. Але деякі нюанси, закріплені у діючому в Україні законодавстві, видається, ту надію суттєво підважують. Держава – це процедура. І з цієї тривіальної причини навіть найкращий, але не узгоджений з іншими законодавчими актами закон найімовірніше стане мертвонародженням.

Проте дискусія, що відбулася, так і не торкнулася питань відповідності прийнятих законів чинному законодавству України. Це, як на мене, дуже дивно. А проте тут я хочу просто поставити кілька знаків питань там, де вони, на мою особну думку, існують.

У тому, що саме згадка УПА у переліку борців за незалежність України викликала бурхливу реакцію, зрештою, немає нічого несподіваного. Дискусія між прихильниками і супротивниками такого кроку точиться щонайменше від початку 1990-х років.

Як про заважену проблему, «одну з історичних мін, закладених під наше суспільство», що вже давно виявлена та ідентифікована, але ще не нейтралізована, писав про «проблему УПА» Ярослав Грицак ще у першій половині 2000-х років [9]. Водночас, уже наприкінці 2000-х, обсервуючи ставлення до «проблеми УПА» українського суспільства, Всеукраїнська соціологічна служба виявила, що попри те, що «союзниками фашистської Німеччини» ОУН і УПА вважають близько 35% респондентів (переважала така оцінка в Донецькій, Луганській та Харківській областях), проте назагал оцінювали діяльність цих організацій загалом по Україні як «національно-визвольну боротьбу», «партизанський повстанський рух» або «опір тоталітарним режимам» сукупно 65,8% [10]. Попри це опитування, проведене вже на початку 2010 Соціологічною групою «Рейтинг», засвідчило, що до визнання вояків УПА борцями за незалежність України готові лише 23% респондентів [11].

Водночас, перелік борців за незалежність України самими лише бійцями УПА далеко не обмежується. Закон «Про право-

вий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті» містить досить довгий перелік різноманітних організацій, представники яких «брали участь у *всіх формах* політичної, *збройної* та іншої колективної та індивідуальної боротьби за незалежність України у ХХ столітті» (тут і далі виділення курсивом наше – С.Н.), а отже, тих, хто не лише провадив «антирадянську агітацію», а й, будуючи у більшості своїй радянськими громадянами, боровся за незалежність України. В багатьох випадках – зі зброєю в руках.

У статті 2 Закону України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті» йдеться, що «*Правовою основою* надання правового статусу борцям за незалежність України у ХХ столітті є міжнародні акти та *національне законодавство України*, відповідно до положень, яких держава вважає правомірними *форми і методи боротьби* за незалежність України у ХХ столітті».

Надаючи статус, держава *може* (не гарантує і не зобов'язана, а просто може) «надавати соціальні гарантії, пільги або інші виплати». У прикінцевих положеннях згадки про необхідність внесення змін до інших Законів немає.

У списку організацій, що їх членів закон відносить до «борців за незалежність України у ХХ столітті» досить багато тих, хто доклався до боротьби *зі зброєю в руках*. Кого з них держава Україна вважає такими, чі *форми та методи боротьби були правомірними*, можна довідатися з переліку, наведеному у Законі України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту». Адже статус комбатантів минулих років в Україні визначається саме цим законом. Він жодного разу не був згаданий учасниками дискусії про «декомунізаційні закони», хоч диспутанти неодноразово покликалися на польський аналог цього закону – «Про комбатантів і жертв військових репресій та воєнного часу» [12].

Закон «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» визначає, що до категорії ветеранів війни належать «*учасники бойових дій*, інваліди війни, учасники війни». Стаття 5 цього закону «*Учасники бойових дій*» твердить, що: «Учасниками бойових дій є особи, які брали участь у виконанні бойових завдань по захисту Батьківщини у складі військових підрозділів, з'єднань,

об'єднань всіх видів і родів військ Збройних Сил діючої армії (флоту), у партизанських загонах і підпіллі та інших формуваннях як у воєнний, так і у мирний час.

Перелік підрозділів, що входили до складу діючої армії, та інших формувань визначається Кабінетом Міністрів України»

І справді, існує постанова Кабінету Міністрів України «Про організаційні заходи щодо застосування Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту». Датована вона 1994 роком, а останні зміни до тексту внесено у 2009 році. В постанові йдеться: «Дозволити Міністерству оборони для визначення осіб, які можуть вважатися учасниками бойових дій, тимчасово застосовувати затверджені *Генеральним штабом Збройних Сил колишнього Союзу РСР* переліки підрозділів, частин, з'єднань, об'єднань та органів управління, що входили до складу діючої армії у роки Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років». Отже, надії на те, що учасники боротьби за незалежність підпадають під цю категорію осіб, наразі марні.

Але Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» містить ще статтю 6: «Особи, які належать до учасників бойових дій». Стаття має довгий список категорій людей, що їх держава Україна визнає за осіб, які належать до учасників бойових дій. Зокрема, це: 1) військовослужбовці, які проходили службу у військових підрозділах, частинах, штабах і установах, що входили до складу діючої армії в період громадянської та Великої Вітчизняної воєн, під час інших бойових операцій з захисту Батьківщини, партизани і підпільники громадянської та Великої Вітчизняної воєн.

Або ж:

5) колишні військовослужбовці, особи вільнонайманого складу, а також колишні бійці винищувальних батальйонів, взводів і загонів захисту народу та інших формувань, що брали безпосередню участь у бойових операціях з ліквідації диверсійно-терористичних груп фашистської Німеччини та *інших незаконних формувань і груп на території колишнього Союзу РСР*;

Востаннє зміни до цього переліку вносилися 7 квітня 2015 року, у зв'язку з уточненнями та змінами, внесеними у 2014 році, з початком антитерористичної операції, учасники якої також згідно з чинною редакцією закону набувають статусу учасників бойових дій.

То ж якому пункту з 19 нині наявних у переліку, наведених у статті 6 Закону «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» відповідають борці за незалежність?

А це, зважаючи, які борці. Якщо це бійці УПА, то для них є окремих пункт:

16) вояки Української повстанчої армії, які брали участь у бойових діях проти німецько-фашистських загарбників на тимчасово окупованій території України в 1941–1944 роках, які не вчинили злочинів проти миру і людства та реабілітовані відповідно до Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні»;

Тобто, вояків УПА серед тих, хто брав участь у боротьбі за незалежність України у формі *«збройної боротьби»* держава Україна готова визнати такими, чий *«форми і методи боротьби»* є відповідними до національного законодавства, а отже, визнати ветеранами війни, як осіб, які належать до учасників бойових дій. Але за дотримання певних умов.

У випадку вояків УПА лише тоді, коли той солдат воював у *період з 1941 по 1944* і лише *на тимчасово окупованій території України*. Хоч війна почалася у 1939, а боротьба УПА проти радянської влади тривала як мінімум до середини 1950-х. Але для того, щоб брати участь у бойових діях поза періодом 1941–1944 років та поза тимчасово окупованою територією України і отримати відповідний статус, слід бути бійцем винищувальних батальйонів *«та інших формувань, що брали безпосередню участь у бойових операціях з ліквідації диверсійно-терористичних груп фашистської Німеччини та інших незаконних формувань»*. Бо то для бійців *«військ і органів Міністерства внутрішніх справ і Комітету державної безпеки колишнього Союзу РСР»* бойові дії були не лише на тимчасово окупованій території України і не лише у 1941–1944 роках, але й *«у період Великої Вітчизняної війни та інші періоди ведення бойових дій»*.

Але навіть якщо борець за незалежність України, що виборював цю незалежність зі зброєю в руках, був саме членом УПА і брав безпосередню участь у бойових діях саме на тимчасово окупованій території саме у період з 1941 по

1944 роки, то й тоді учасником бойових дій держава Україна його визнати не готова.

Бо для такого визнання необхідно ще й, щоб такий борець за волю України був серед тих, які не вчинили злочинів проти миру і людства та реабілітовані відповідно до Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні». Закон не визначає, як саме і хто має доводити, що той чи інший боєць УПА належить до тих, хто не скоював злочинів «проти миру і людства». Але абсолютно точно вимагає, щоб у справі претендента було позитивне рішення щодо реабілітації.

Але навіть якщо справді той-таки вояк УПА був засуджений і довів (невідомо як), що не скоював злочинів «проти миру та людства», то, згідно з відповідним законом «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні», цій самій реабілітації не підлягають ті, хто був обґрунтовано притягнутий до відповідальності за, зокрема, «зраду Батьківщини» (на той момент радянської, зрадою якій вважалося багато чого, в тому числі і відмова повернутись із-за кордону до радянського раю).

Тобто, лише в тому разі, якщо борець за незалежність України, будучи засуджений (але не за зраду радянської Батьківщини), а згодом реабілітований, довів (?), що не скоював злочинів «проти миру та людства», був саме бійцем УПА, а не, скажімо, зазначеної у Законі «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті» Поліської Січі, брав участь у бойових діях саме на тимчасово окупованих територіях України в період з 1941 по 1944 саме проти німецько-фашистських загарбників, а не НКВД, то лише тоді держава Україна готова визнати його особою, яка належить до учасників бойових дій, і ветераном, зрівнявши в правах з тими, які були «колишні військовослужбовці, особи вільнонайманого складу, а також колишні бійці винищувальних батальйонів, взводів і загонів захисту народу та інших формувань, що брали безпосередню участь у бойових операціях по ліквідації диверсійно-терористичних груп фашистської Німеччини та інших незаконних формувань і груп на території колишнього Союзу РСР».

Отже, відповідно до Закону «Про статус ветеранів війни та гарантії їх соціального захисту» держава Україна вже від 1993 року

готова визнати бодай бійців УПА ветеранами, але на окремих, відмінних від загалу, умовах. Статус учасника бойових дій бійці УПА можуть отримати лише в тому разі, якщо вони не лише брали участь у бойових діях проти німецько-фашистських загарбників і робили це не десь і не протягом всієї Другої Світової війни, а саме на тимчасово окупованій території України в 1941–1944 роках, а й крім того, не скоювали злочинів проти миру і людства та реабілітовані відповідно до Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні». Водночас, будь-які особи, які у складі формувань «народного ополчення» брали участь у бойових діях під час Великої Вітчизняної війни, визнаються цим законом учасниками бойових дій та ветеранами війни без урахування якихось додаткових умов, не обмежуючи їх залежністю від місця участі у бойових діях, наявністю у них реабілітації відповідно до Закону «Про реабілітацію...» та без уточнення про скоювання ними злочинів. Так само, як і колишні бійці винищувальних батальйонів, взводів і загонів захисту народу та інших формувань, і не лише тих, що брали безпосередню участь у бойових операціях з ліквідації диверсійно-терористичних груп фашистської Німеччини, але й інших незаконних формувань і груп на території колишнього Союзу РСР, до яких радянська влада зараховувало і УПА. Жодних змін у це формулювання від початку 1990-х років не вносилося.

Механізм визнання учасниками бойових дій, а отже – ветеранами, вояків формувань, зазначених у Законі «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті», самим Законом не передбачений. Отже, у практичній площині ставлення держави Україна до тих, кого новоухваленим законом вона визнає такими, що боролися за її незалежність, не сталося. Згадка про те, що держава *може* надавати соціальні гарантії згаданим у законі категоріям осіб, є, судячи з публікацій у пресі, лише запізнілим унормуванням уже існуючої у деяких областях України практики надання додаткових соціальних гарантій воякам УПА за рахунок коштів місцевих бюджетів [13].

Зміни у практичній площині ставлення держави до тих, кого вона визнає тими, що їх зусиллями вона постала, ще теоретично можуть відбутися шляхом внесення Верховною Радою змін до

Закону «Про статус ветеранів війни та гарантії їх соціального захисту».

Закони, ухвалені Верховною Радою 9 квітня 2015 року та підписані Президентом 15 травня 2015 року справді важливі з погляду національної безпеки. Як, врешті, загалом політика пам'яті. Важливі і необхідні. Але без змін до Закону «Про статус ветеранів» та «Про реабілітацію» оцінювати їх зміст інакше, як суто декларативний, складно.

Коментуючи новоухвалені закони, один з їх ініціаторів – директор Інституту національної пам'яті Володимир В'ятрович на запитання «За вашою інформацією, скільки ветеранів УПА нині в живих лишилися, хто встигне відчувати сатисфакцію?» зазначив, що відповіді на це питання складно [14]. Скидається на те, що навіть статистики щодо цього питання не існує.

Коли цю статтю вже було подано до друку, в медіа розгорівся черговий комеморативний скандал. До Дня Незалежності України за ініціативи Адміністрації Президента без попереднього обговорення планувалося поховання у меморіальному комплексі «Парк Вічної Слави» останків двох невідомих солдатів — воїна-учасника Антитерористичної операції та солдата радянської армії. Крім того, при вході до меморіалу напис «1941–1945» планували замінити написами «Слава Україні!» і «Героям слава!». У нинішньому вигляді парк з 27-метровим гранітним обеліском невідомому солдату та вічним вогнем постав у 1957 році. Заплановане нашвидкуруч перелицювання радянської концепції жертovníка, основним символом якого є невідомий солдат як втілення радянського ставлення до людини, на меморіал таким самим знеособленим невідомим борцям за незалежність України викликало бурхливу суспільну реакцію. Швидко набувши розголосу у соціальних мережах, протестна реакція змусила чиновників відмовитися від перелицювання нашвидкуруч «воїнів-визволителів» у «борців за незалежність» зі збереженням у концепції її тоталітарної основи: ставлення до людини як до «гвинтика» за життя і «невідомого» солдата чи там «каналюармійця» після смерті. Наслідком стало повідомлення на офіційному сайті офіційного представництва Президента про те, що проект меморіалу

захисникам незалежності України таки буде винесений на публічне обговорення, щоправда, без уточнень – коли та у якому формат [15]. Олюдження української історії у комеморативних практиках триває.

1. Ваннек Людмила. Чистим четвергом назвав В'ятрович ухвалення «декомунізаційного пакета» [Електронний ресурс] / Людмила Ваннек // Радіо Свобода. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/26947578.html>, вільний. – Заголовок з екрана. – Дата звернення: 25.05.2015. – Мова укр.

2. Портнов Андрій. Про декомунізацію, ідентичність та історичні закони дещо інакше [Електронний ресурс] / Андрій Портнов // Критика. – Режим доступу: <http://m.krytyka.com/ua/solutions/opinions/pro-dekomunizatsiyu-identychnist-ta-istorychni-zakony-deshcho-inakshe>, вільний. – Заголовок з екрана. – Дата звернення: 25.05.2015. – Мова укр.

3. Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті // Верховна Рада України. Офіційний веб-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/314-19>, вільний. – Заголовок з екрана. – Дата звернення: 25.05.2015. – Мова укр.

4. Кулик Володимир. Про неякісні закони та нечутливих критиків [Електронний ресурс] / Володимир Кулик // Критика. – Режим доступу: <http://m.krytyka.com/ua/solutions/opinions/pro-neyakisni-zakony-ta-nechutlyvykh-krytykiv>, вільний. – Заголовок з екрана. – Дата звернення: 25.05.2015. – Мова укр.

5. Відкритий лист науковців та експертів-українознавців щодо так званого «Антикомуністичного закону» [Електронний ресурс] // Критика. – Режим доступу: <http://m.krytyka.com/ua/articles/vidkrytyy-lyst-naukovtsiv-ta-ekspertiv-ukrayinoznavsiv-shchodo-tak-zvanoho>, вільний. – Заголовок з екрана. – Дата звернення: 25.05.2015. – Мова укр.

6. В'ятрович Володимир. Декомунізація і академічна дискусія [Електронний ресурс] / Володимир В'ятрович // Критика. – Режим доступу: <http://m.krytyka.com/ua/solutions/opinions/dekomunizatsiya-i-akademichna-dyskusiya>, вільний. – Заголовок з екрана. – Дата звернення: 25.05.2015. – Мова укр.

7. Дронова Катерина. Декомунізаційні закони: пропозиція правок [Електронний ресурс] / Катерина Дронова, Єгор Стадний // Критика. – Режим доступу: <http://m.krytyka.com/ua/solutions/opinions/dekomunizatsiyini-zakony-propozytsiya-pravok>, вільний. – Заголовок з екрана. – Дата звернення: 25.05.2015. – Мова укр.

8. Койнаш Галя. «Декомунізаційні» закони: небезпечний потенціал сіяння розбрату і гарантований судовий розгляд у Страсбурзі [Електронний ресурс] / Галя Койнаш // Критика. – Режим доступу: <http://m.krytyka.com/ua/solutions/opinions/dekomunizatsiyni-zakony-nebezpechnyy-potent-siyal-siyannya-rozbratu-i-garantovanyu>, вільний. – Заголовок з екрана. – Дата звернення: 25.05.2015. – Мова укр.

9. Грицак Ярослав. Тези до дискусії про УПА / Ярослав Грицак // Страсті за націоналізмом. – К.: Критика, 2004. – С. 91.

10. Аналітичний звіт за результатами соціологічного дослідження «Ставлення населення України до проблем, пов'язаних із II світовою війною» / Всеукраїнська соціологічна служба. – К., 2009. – С. 10.

11. 25% громадян України підтримують визнання ОУН-УПА (опитування) // УНІАН [Електронний ресурс]. – 28.12.2012 – Режим доступу: <http://www.unian.ua/society/733607-25-gromadyan-ukrajini-pidtrimuyut-viznannya-oun-upa-opituvannya.html>, вільний. – Заголовок з екрана. – Дата звернення: 25.05.2015. – Мова укр.

12. Ustawa z dnia 24 stycznia 1991 r. o kombatantach oraz niektórych osobach będących ofiarami represji wojennych i okresu powojennego // Internetowy System Aktów Prawnych [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl/Download?id= WDU19910170075&type=3>, вільний. – Заголовок з екрана. – Дата звернення: 25.05.2015. – Мова пол.

13. Ветеранам ОУН-УПА Волині уніфікують суми виплат ? // Буг. Інформаційний сайт Західної Волині [Електронний ресурс]. – 11.08.2015 – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2015/04/10/7064423/?attempt=1?attempt=2>, вільний. – Заголовок з екрана. – Дата звернення: 12.08.2015. – Мова укр.

14. Володимир В'ятрович: Наше завдання – щоб совок не відтворився в майбутніх поколіннях // Українська правда [Електронний ресурс]. – 10.04.2015. – Режим доступу: <http://bug.org.ua/news/veteranam-oun-upa-volyni-unifikuyut-sumy-vyplat-52282/>, вільний. – Заголовок з екрана. – Дата звернення: 12.08.2015. – Мова укр.

15. Проект меморіалу захисникам незалежності України буде винесений на публічне обговорення // Президент України Петро Порошенко. Офіційне інтернет-представництво [Електронний ресурс] – 18.08.2015 – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/proekt-memorialu-zahisnikom-nezalezhnosti-ukrayini-bude-vine-35806>, вільний. – Заголовок з екрана. – Дата звернення: 19.08.2015. – Мова укр.